

7. Osnovi psihologii: Pidruchnik [Fundamentals of psychology] / Za zag. red. O.V. Kirichuka, V.A. Romencja. – Vid. 6-te, stereotip. – K.: Libid', 2006. – 632 s.
8. Safin V.F. Psihologija samoopredelenija lichnosti [Psychology of personality self-determination] / V.F. Safin. – Ucheb. posobie. – Sverdlovsk: Sverdl. ped. institut, 1986. — 142 s.
9. Titarenko T. M. Zhittevij svit osobistosti u mezhah i za mezhami budennosti [The personal life of the individual within and beyond everyday life] / T.M. Titarenko. - K.: Libid', 2003. - 376 s.
10. H'ell L., Zigler D. Teorii lichnosti [Personality theories] [Elektronij resurs] / L. H'ell, D. Zigler. – Rezhim dostupu: <http://psylib.org.ua/books/hjelz01/index.htm>.
11. Maslou A., Mjej R., Ollport G., Rodzhers K. Jekzistencial'naja psihologija [Existential psychology] / A. Maslou, R. Mej, G. Olport. – []M.: Institut obshhegumanitarnyh issledovanij, Inicijativa, 2005. - 160 s.

УДК: 159.9

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-2-16-09>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТІЛЕСНІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Є.М. Калюжна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0735-2247>
epsi1974@gmail.com

Н.В. Савченко

аспірантка кафедри психології Інститут підготовки кадрів ДСЗУ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5377-6561>
ninailkiev2304@gmail.com

Калюжна Є.М., Савченко Н.В. Методологічні підходи до визначення поняття «тілесність» у сучасній психології. У статті здійснений аналіз поняття «тілесність» крізь призму вчень, поглядів, концепцій, теорій та ідей філософів і науковців. Проаналізовані концептуальні позиції різних дослідників щодо визначення сутності цього поняття. Представлені погляди класиків минулого та дослідників сьогодення. Підкреслена значимість психологічного дослідження феномену тілесності на основі суб'єктивного підходу. Сформульований висновок про те, що дослідження феноменології тілесності доцільно вибудовувати на розумінні психіки як інформаційного ресурсу, що програмується мовою в суб'єктивно-соціальному середовищі.

Ключові слова: тілесність, психіка, об'єктивний підхід, суб'єктивний підхід, методологія.

Kalyuzhnaya, Eu.M., Savchenko, N.V. Methodological approaches to the definition of the concept of "physicality" in modern psychology. The article analyzes the concept of "physicality" through the prism of the studies, concepts, theories and ideas of philosophers and scientists, who made a significant contribution to the development of the problem of physicality and its filling with modern psychological content. The perspectives of various researchers on the nature of physicality – from the classics of the past to the scholars of the present – have been highlighted in the paper. Methodological positions of various scientific schools, directions of study of physicality of both theoretical and applied importance have been analyzed and compared. It has been generalized approaches to the study of the relationship between the physical and mental in psychology, physiology, psychotherapy. Two working models of the functioning of the psyche as a specific information system are presented today. Some historical prerequisites of this view of mental activity in works of domestic and foreign researchers have been pointed out. It has been substantiated the fundamental differences between the nervous and mental functioning of the organism and the individual. The position of modern scholars is presented and argued that mental activity is scientifically justified as a obtained, programmed function that is formed in the social information space. The presence of a healthy brain is a necessary but insufficient condition for a healthy mental functioning of the individual. The conceptual assumption that the brain is inherently a material structure on which the psyche functions, while the psyche can be represented as a specific intangible information process in the biological system. The importance of psychological study of the phenomenon of physicality based on a subjective approach has been emphasized. It has been concluded that the study of the phenomenology of physicality is most appropriate to build on the understanding of the psyche as an information resource programmed by language in the subjective and social environment.

Keywords: physicality, psyche, objective approach, subjective approach, methodology.

Постановка проблеми. Актуальність концептуалізації категорії «тілесність» на сучасному етапі обумовлюється, у першу чергу, тим, що людська тілесність так чи інакше вбудована у будь-який вид діяльності – наше тіло бере участь у всьому, що ми робимо. За допомогою тіла ми презентуємо себе і взаємодіємо з навколишнім світом. Наше тіло і все, що з ним пов'язано, є одним із засобів самовираження.

Природа тіла, закономірності його відображення, стосунки з ним і уявлення про нього, сутність тіла і тілесності, активно обговорюються на наукових конференціях, відображаються і описуються у наукових статтях, міждисциплінарних збірниках, серійних публікаціях. Феномену тілесності присвячено безліч наукових робіт в області філософії, соціології, культурології та психології. Феномен тілесності є складним і багатовимірним, що створює труднощі у його вивченні та описі.

В англійських дослідженнях для позначення поняття «тілесність» використовується слово «corporeality» (тілесність), залежно від контексту, щоб підкреслити чуттєво-матеріальну природу тілесності, а поняття «body» вживають більш універсально, для позначення власне фізичного тіла.

В античній культурі, яка здійснила «маніфестацію» природи людини, людське тіло виступає як «знаряддя душі» і одночасно «дзеркало» для відображення суті Всесвіту; тіло і душа були невід'ємні один від одного. Платон надає тілу як інструменту пізнання низький онтологічний статус: душа, щонебудь досліджуючи, постійно обманюється тілом. Аристотель звернув увагу на те, що тіло піддається тренуванню і вихованню, що дозволяє людині розвивати тілесні якості, виходячи з поставлених завдань.

У стародавні часи тіло виступало як один із найзначніших сакральних символів, що мають глибоке містичне та міфологічне навантаження і лежать в основі побудови релігійних культів і теологічних концепцій.

Середньовічні уявлення про тіло формувалися під впливом християнського світогляду і переосмислених античних ідей. Середньовічні теології перебудували у нову систему античні категорії божественного і земного, ідеального і матеріального, духовного і тілесного. Тіло розглядалося одночасно і як «посудину гріха», і як «знаряддя душі»: відносини між душею і тілом були діалектичними, але не антагоністичними. Існували численні аскетичні практики, спрямовані на приборкання тіла і його підпорядкування волі людини.

Гуманістичний ідеал Відродження був пов'язаний із відновленням самостійної цінності людської тілесності. В епоху Відродження ряд мислителів і діячів мистецтва прагнули воскресити античні ідеї. Пропорційно складене прекрасне тіло – це візуалізована ідея космосу, що дозволяє осмислити підстави нового антропоцентричного суспільства.

У Новий час картезіанська антропологічна концепція зробила радикальний розрив онтологічного зв'язку душі і тіла, зробивши фундаментальний вплив на подальшу рефлексію взаємин тіла і душі. Декарт виділив в людині дві субстанції – мислячу і протяжну, що володіють онтологічно різними якостями: душа прирівнювалася Декартом до мислення і психоемоційного комплексу, а тіло зводилося до механізму, що в підсумку говорить про його потенційну пізнаваність і керованість. Ототожнення тіла з машиною стало відправною точкою для філософії Нового часу. Мозок був визнаний головним елементом цієї машини, а серце – її робочою частиною.

А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, А.Бергсон стали першими впливовими філософами, що закликали відмовитися від картезіанської антропологічної концепції. Шопенгауер стверджував високий, онтологічний статус тілесності, яка є посередником у взаєминах людини зі світом. Ніцше радикально переосмислив статус тіла, порвавши з європейською традицією осмислення тіла як пасивного початку. Тілесність для Ніцше – це ментальна конструкція для позначення стихійного ірраціонального начала, присутнього в людині, але не породженого розумом. Вчення про темпоральності Бергсона заклало основи постмодерністської антропології. Саме тіло стає осередком внутрішніх смислів та почуттів людини.

К.Маркс став першим, хто побачив тілесність в якості ефекту суспільних відносин. Саме в процесі праці людина конструє власне тіло.

Першим впливовим напрямком, який обрав предметом своїх досліджень індивідуальне тіло, стала феноменологія, тим самим відкривши нову філософську проблематику тілесності. Гуссерль ввів діади «тіло-об'єкт і «тіло-суб'єкт», «фізичне тіло» і «живе тіло», продемонструвавши внутрішню змістову неоднорідність поняття тілесності. Він побачив, як свідомість здійснює сприйняття власного

тіла. М. Мерло-Понті вивчав тіло як складний чуттєво-смысловий феномен, звернувши увагу на те, що тіло сприймається не тільки просторово, але і темпорально. Феноменологічний підхід створив новий образ тіла. Досвід конкретного переживання тіла, протилежний спекуляціям на тему тіла, породжує особливий предмет філософського мислення, який кристалізується у понятті тілесності.

У західній філософії можна виділити такі моделі осмислення проблеми тілесності: тіло як система текучих образів, що обмежують життя духу (А. Бергсон); тіло як центральний методичний принцип інтерпретації людського буття (Г. Ф. Ніцше); тіло як пасивний знак, використовуваний філософським інтелектом (Е. Гуссерль), тіло як сторона бінарної опозиції Я – Інший (Ж. П. Сартр); тіло як об'єкт насильства влади (М. Фуко); тіло, як центр реальних і віртуальних дій, як віртуальне вогнище (М. Мерло-Понті).

Історико-філософська експозиція проблеми тілесності дозволяє виділити три фундаментальні класичні парадигми тілесності, що послужили основою подальшого осмислення тілесності з точки зору співвідношення душі та тіла. Різниця позицій філософів полягає в тому, що одні (Р. Декарт) визнають рівноцінними обидві субстанції – тіло і душу, а інші віддають перевагу душі у порівнянні з тілом (Т. Гоббс, Е. Гуссерль), або перевагу тілу у порівнянні з душею (Ж. О. Ламетрі, М. Мерло-Понті).

На думку вітчизняного дослідника М. Косяка, тілесність означає наділеність тілом, володіння ним і найрізноманітніші способи його «використання», «зв'язаність тілом», «зафіксованість у тілі». За словами вченого, якщо тіло, як субстанція, річ, предмет, є феноменом людини – «річ-для-нас», то тілесність, як один із рівнів людської сутності, є ноуменом людини, «річчю-в-собі» та «для-себе» [1].

О. Муха, посилаючись на роботу М. Косяка і визначаючи тіло як відособлений фрагмент реальності, «річ» і «предмет», кваліфікує тілесність як загальний комплекс характеристик людини, її зовнішніх і внутрішніх, статичних і динамічних, онтологічних і генетичних властивостей, що «охоплює уявлення про біологічне, фізіологічне, нейрофізіологічне, філогенетичне та онтогенетичне» [2].

Поняття тілесності, з його багатомірністю смислів і значень, включене в систему цінностей, підпадає під соціальне нормування, санкціонування, засудження і схвалення суспільною свідомістю, включається як один із вагомих елементів у соціальні ідеали. Категорія тілесності ніби наближається до понять «людськість» і «суб'єктивність». Тілесна організація людини знаходить своє продовження і доповнення у паратілесних (одяг, косметика, прикраси тощо) та метатілесних (продукти творчості) явищах» [2].

О. Гомілко, дослідниця історії питання тілесності, зазначає, що філософський розум упродовж свого розвитку не лише звертається до тілесності як однієї зі своїх постійних тем. Можна сказати без перебільшення, що теоретична апеляція до тілесності становить один з головних сенсоутворюючих чинників і сутнісних мотивів західної метафізики, поза якої неможливо уявити генезис та теоретичну еволюцію останньої. Цим визначається загальнофілософська значущість теми тілесності, її надзвичайна теоретико-світоглядна вага. У роботі «Феномен тілесності» авторка акцентує увагу, що ідея тілесності являє собою не буквально людське тіло в його органічній даності, а чуттєвість як його основну онтологічну властивість; поза чуттєвістю тілесності не існує, а тому реальність, що презентує чуттєво даний світ, можна позначити поняттям тілесності [3].

Г. А. Валенса у своїх термінологічних розвідках понять «тіло» і «тілесність» робить спробу окреслити напрямки до розуміння останньої, зауважуючи, що кожне з цих понять має унікальну глибину і власний сенс.

Зв'язок і співвіднесення понять «тіло» і «тілесність» важливо показати у таких напрямках:

1. «Фізичне тіло» як матеріальна річ та тіло людини, як «живе тіло».
2. «Організм» як науковий конструкт і «тіло», як ми його відчуваємо у суб'єктивному досвіді.
3. «Тілесність» як здатність свідомості існувати власним тілом: «Я» – і є моє тіло» [4].

Варто звернути увагу на підхід української дослідниці Н. С. Медведєвої, яка припускає, що тілесність – це субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує у трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині. Перший вимір: біологічне тіло людини – тіло як організм. Другий вимір: внутрішня тілесність – містить у собі сукупність тілесних відчуттів людини, почуття «самості», відчуття «Я» – тіла в тілі. Третій вимір: зовнішня тілесність – тіло для інших – тіло як символ, що відображає особистісні характеристики людини, а також за допомогою якого здійснюється самовираження, те,

що безпосередньо сприймається оточенням, завдяки якому людина включається в соціальні зв'язки» [5].

М. Колесник, спираючись на ідеї Ж. Ле Гоффа, зазначає, що місце у просторі є головним місцем зустрічі людини біологічної і людини суспільної. Відповідно, простір є об'єктом у вищій мірі цивілізованим, що змінюється залежно від суспільного устрою, культури та епохи; простір має свої орієнтири, ідеологію і шкалу цінностей; визначає тілесність формою і способом культурної діяльності людини як онтологічного феномену. Тілесність – це реалізація культури в тілі, оскільки тіло – це певне місце у просторі, самостійна цілісна частина простору, отже, воно займає місце в просторі культури [6].

Слід зауважити на тому, як деякі дослідники та філософи співвідносять тілесність і мову. Тут слід одразу ввести розмежування на загально-соціальну мову, яка ґрунтується на словниках та визначеннях, затверджених наукою, та суб'єктивну мову, в основі якої є індивідуальна історія розвитку суб'єкта. Так, Ж. Лакан вважав, що людина народжується у «купелі мови», мови соціальної, але уявлення про власну тілесність додатково продиктовано тим Іншим, що пов'язує суб'єкта зі словом [7].

Українська дослідниця О. Івашина наголошує на тому, що тілесністю може вважатися, наприклад, матеріальність мови. Така матеріальність була центральною темою сюрреалістів, П. Целана, А. Арто, оберіутів [8]. М. Можейко акцентує свою увагу на тому, що тілесність є текстуальна в постмодерністській концепції: у Р. Барта – «текстуальне тіло», у Ж. Дельоза й Ф. Гваттарі – «соціальне тіло», у М. Фуко – тіло як об'єкт «біовлади» [9].

У свою чергу, В. Розін визначає тілесність як новоутворення, конституційоване поведінкою, те, без чого ця поведінка не могла б відбутися; це реалізація певної культурної і семіотичної схеми (концепту), нарешті – це модус тіла. Розділяючи поняття «тіло» та «тілесність», він аргументує свою позицію тим, що до сфери останньої вводить ще й психічні процеси [10].

Отже, узагальнюючи погляди різних дослідників та філософів, можна припустити, що тілесність – відносно молода філософська категорія, появу якої у науковому методологічному обігу пов'язують із початком Нового часу.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що в європейській філософії склалися два ключові парадигмальні підходи до осмислення проблеми тілесності та її конструювання. Перший – нормативний підхід, заснований на ідеї союзу душі і тіла, основною проблемою якого стає пошук систем норм для гармонізації складних взаємин душі і тіла. Другий – плюралістичний, який сформувався в умовах науково-технічних відкриттів біології та інших природних наук під впливом філософії постмодернізму, яка взяла на озброєння ідеї конструктивізму в своїй принциповій боротьбі з нормативною системою модерну за децентрацію влади. Важливою віхою в створенні саме постмодерністських концепцій тілесності став радикальний фемінізм, а його представники поставили під сумнів не тільки «природність» тіла, яке є культурним конструктом, але й стать як таку.

Якщо зробити спробу узагальнення вище наведеного матеріалу, то можна припустити, що тілесність являє собою перехрестя та зв'язок біологічного, соціального та суб'єктивного: «біологічне (природне) тіло» – біологічний рівень; «образ тіла» («зовнішня тілесність») – соціальний рівень; «внутрішня тілесність» – індивідуально-суб'єктивний рівень. Два останніх пов'язані з проблематикою соціальної та суб'єктивної мови.

Взаємозв'язок тіла і психіки – предмет дослідження науковців різних напрямків і часів, водночас, психологія тілесності як дисципліна відносно молода і незалежна. Сама ідея психосоматичної єдності не нова, але новітні наукові здобутки приводять до прийняття тієї позиції, що психіка – це специфічна інформаційна система, діяльність якої програмується, за словами М. Решетнікова, у соціальному інформаційному середовищі через мову.

До останньої третини ХХ ст. у радянській науці людське тіло вважалося природною даністю, яка представляє інтерес лише для медицини і біології. І. С. Кон (2003) у роботі «Чоловіче тіло в історії культури» пише про особливу «безтілесність» науки у Радянському союзі. Суспільні та гуманітарні науки звертали увагу на проблему тіла лише в контексті філософської проблеми співвідношення духовного і матеріального, або ж у площині історії мистецтва та фізичної культури [11].

Психоаналіз, як область психології, що вивчає глибинні психічні процеси, по-новому вирішує класичне для європейського мислення питання про співвідношення тілесного і психічного. З. Фрейд виявив подвійність соматичного буття: в людині є функціональне тіло – природне і, одночасно,

сексуальне тіло – культурне. Сексуальне тілесне виходить за межі задоволення природних потреб і програми з продовження роду. Сексуальне має справу з уявою людини, яке цензурується свідомістю. Більш того, відкриття несвідомого у психіці відкриває новий простір для думок: що є для людини її тіло, який свідомий та несвідомий образ воно представляє в психічному уявленні, яке свідоме та несвідоме відношення до тілесності, і як це може бути пов'язано з історією суб'єкта, з тим інформаційним полем, у яке суб'єкт був вписаний своїми батьками, середовищем, сучасним дискурсом. Психосексуальний розвиток, відкритий З.Фрейдом, й досі залишається важливою базою для розуміння багатьох психічних процесів в людині [12]. Будучи медиком за освітою, він першим звернув увагу на взаємозв'язок ерогенних частин тіла з психічними проявами. Розробляючи психоаналітичну теорію, він намагався дослідити, як конверсійні симптоми можуть бути пов'язані з символічними значеннями витісненої сексуальності. Можна припустити, що він був тим першопрохідцем, який почав плести медичними та філософськими нитками свою психоаналітичну теорію, пов'язуючи тілесне, суб'єктивне та символічне.

Одна з фундаментальних ідей, запропонованих Ж.Лаканом, полягала в тому, що людина не здатна сприймати тіло так, як воно є «насправді», а завжди має справу з фантазматичними образами тіла. Звідси бере свій початок теорія відчуження, в основі якої є прірва між реальним образом тіла і уявною тілесністю у суб'єкта. Лакан вважав, що уся дана людині реальність є результатом соціального конструювання, здійснюваного мовою, і тут знову виникає відчуження, тільки у слові, а саме визначене значення слова у суспільстві не дорівнює значенню того ж слова у суб'єкта. Образ цілісного Его формується на каркасі образу цілісного тіла, єдиного і нерозривного, яке не є даністю. Його теорія бажання також була у вигляді сплетення «барометричних кілець» соціального, суб'єктивного та реального (фізичного) [7].

У 1977 р. у журналі «Science» відомий на той час американський лікар Д.Ейнджел у статті «Клінічне використання біопсихосоціальної моделі» звернув увагу на те, що біомедична модель використовує лінійну, механістичну концепцію причинності, в якій ігнорується особистість, емоційні стани і потреби пацієнта. На його думку, підхід до лікування хворих має бути комплексним і включати такі рівні: клітина/атом, орган/тканина, індивід/психіка, діадні відношення, мікросоціальне оточення, мікросоціальне оточення.

Твердження О.Ш.Тхостова говорять про те, що ідея психосоматичної єдності, незважаючи на всю її очевидність, залишається в психології лише декларованою. «Безтілесний» підхід зводить всю сутність людини до її свідомості [13].

Досить близьку ідею висловлюють В.В.Ніколаєва та Г.О.Аріна, говорячи про те, що «безтілесна» психологія та педагогіка втрачають цілі пласти найважливішої реальності людського існування, зустрічаючись із нею лише у формі перевернутого розвитку або патології [14].

Водночас, дослідники зазначають, що саме психосоматика, як область медичного знання, слугувала попередником для виникнення нової сфери психологічного знання – психології тілесності [15].

На сьогодні в психології не має однозначного розуміння терміну «тілесність», вона розглядається у таких значеннях:

- передумова інтеграції суб'єкта зі світом, «смилова копія» тілесного досвіду (О.В.Лаврова);
- означений досвід інтрацептивних відчуттів як результат соціокультурного означення (І.В.Журавльов, О.Ш.Тхостов);
- складник самосвідомості: «тілесне-Я», «образ тіла», «образ фізичного-Я», «границі Я» (А.М.Дорожевец, О.Г.Мотовілін, О.Т.Соколова, Н.М.Терещенко, М.М.Бахтін, Д.О.Бескова, Р.В.Малятко). Дослідники підкреслювали залежність формування «Я» від різноманітних характеристик тіла: форми, ваги, об'єму, розміру (В.С.Мухіна, І.С.Кон, К.О.Островська, О.Т.Соколова, Т.А.Туканьова, О.Ш.Тхостов, І.І.Чеснокова та інші);
- тілесний досвід як зовнішня і внутрішня психологічна структура тілесності, границі тілесності (М.М.Бахтін, Д.О.Бескова, Г.Є.Рупчев, О.С.Язвінська);
- опосередкування смыслом, «живий рух», який забезпечує рефлексивне виділення моментів Я (В.П.Зінченко);
- основа ідентичності (Т.А.Ребеко, М.П.Левін, Н.Піран та інші);

- інтегральна характеристика перетину трьох просторів, у яких існує людина: культурального, соціального та природного (І.Б.Биховська);
- детермінанта самопроекування та життєвого самовизначення особистості (А.Ю.Рождественський);
- культурно-історичний феномен, який співвідноситься із закономірностями розвитку й функціонування з вищою психічною функцією, а також результат онтогенетичного психосоматичного розвитку та соціалізації (Г.О.Аріна, Т.С.Леві, В.В.Ніколаєва);
- психофізіологічний, психосоматичний, біоенергетичний прояв людського тіла, який характеризується рухомою активністю та є результатом онтологічного і соціально-культурного розвитку людини, здійснюється в аксіологічному просторі соціуму (О.С.Язвінська).

На сьогоднішній день при дослідженні проблеми тілесності в психологічному дискурсі можна визначити два напрямки, з яких дослідники починають будувати свої теорії тілесності: біологія (медицина) та філософія. Проблема послідовників першого напрямку полягає в методології об'єктивного підходу, що виключає суб'єкта з онтології буття. Об'єктивізм не може дозволити суб'єкту активність із самого себе, тому що в науковому дослідженні будь-яка подія, що сталася з об'єктом, повинна розглядатись як обумовлена зовнішньою причиною, розуміється у лінійній логіці.

Головна задача – зрозуміти, як цей об'єкт працює, його сенсорні, сприймаючі частини, провідникові шляхи, нервові структури, їх просторова організація, біофізичні та біохімічні засади їх роботи. Порушення можуть відбуватися виключно на фізичному просторі тіла, психіка вдало замінена нервовою системою, а психологія – фізіологією та анатомією ЦНС. Як іронічно висловився О.Ш.Тхостов, це нагадує спробу зрозуміти смисл телевізійної передачі шляхом ретельного дослідження передаючого та приймаючого пристрою, але де ж ще можна шукати цей смисл? [13].

Таку ж спробу представити психічні процеси у кількісно визначених станах специфічних матеріальних часток, робив сам З.Фрейд на початку своєї наукової кар'єри у незакінченій роботі «Проект наукової психології», але потім прийшов до висновку, що «продовгуватиме мозок – дуже серйозний і красивий об'єкт. Пригадую точно, скільки часу та праці багато років тому я присвятив його вивченню. Але тепер мушу сказати, що мені невідомо нічого, щоб було б байдужим для психологічного розуміння страху, ніж значення нервового шляху, по якому проходить його збудження» [16]. Це й і стало причиною, чому вчений здійснив поворот з об'єктивної методології до суб'єктивної і почав досліджувати психіку суб'єкта виходячи з його історії та суб'єктивних уявлень.

Зі сторони біології спроби описати «тілесність» переважно засновані на працях вчених з вивчення вищої нервової діяльності (Л.С.Вигодського, І.М.Сеченова, І.П.Павлова, К.М.Бикова), а в дослідженнях тілесності ми приходимо до нейропсихології або психосоматики; зі сторони філософії тілесність визначається через суб'єктивну методологію, а в дослідженнях ми наближаємось до психоаналізу. Дані підходи базуються на двох різних уявленнях про психіку. Прихильники біологічного підходу спираються на ортодоксальну теорію вищої нервової діяльності, яка ідентифікує психіку, як продукт, створений структурами мозку, безпосередньо апелюючи до анатомічної будови нервової системи, локалізації функцій у корі головного мозку, провідним шляхам та біохімічним реакціям, пов'язаним із обміном нейромедіаторів у синаптичній щілині. Прихильники філософського та психоаналітичного підходу спираються на теорію нематеріальної природи психіки, де психіка розглядається, за словами М.Решетнікова [17], як нематеріальна інформаційна структура, яка передається суб'єкту на протязі життя, а мозок являє собою «біологічний інтерфейс».

У своєму проекті «Теорія нематеріальної природи психіки», який був висунутий західними фахівцями на Нобелівську премію, М.Решетніков писав: «На відміну від усіх попередніх спроб пояснення психічної діяльності на підставі пошуку тих чи інших матеріальних структур (тканин мозку, електричної, хвильової або квантової активності, а також на основі хімічних реакцій і обміну нейромедіаторів у синаптичній щілині), обґрунтовано, що наявність здорового мозку є необхідною, але недостатньою умовою для психічного функціонування особистості. Мозок і психіка – це дві, хоча і взаємопов'язані, але принципово різні системи. Мозок – це матеріальна структура, на основі якої реалізується психіка, а психіка – як специфічний варіант інформаційних процесів в біологічній системі – нематеріальна.

Обґрунтовано, що мозок є, з одного боку, біологічним інтерфейсом (екраном), на який проектується інформація, включаючи всі знання про себе і про навколишній світ, а також – про зміст

внутрішніх ментальних процесів. З іншого боку – мозок одночасно є операційною системою і біологічним сервером, де накопичується, зберігається і продукується вся інформація, передача якої здійснюється тільки через соціальне середовище і тільки на основі мовного програмування мозку [17].

Таким чином, аналіз підходів до дослідження проблеми тілесності приводить до висновку, що фізичне тіло (організм) є зв'язком між суб'єктом та об'єктом, де тілесність являє собою суб'єктивне інформаційне сприйняття психікою власного тіла – організму. Максимально суб'єктивний напрямок в психології розроблений в психоаналітичній парадигмі. Разом із тим, на сьогоднішній день в психоаналітичній парадигмі немає опису розвитку тілесності у співвідношенні з розвитком психіки.

Література

1. Косяк В.А. Человек и его телесность в разных формах культуры: опыт философской интерпретации: Дис. ... д-ра философ. наук: 09.00.04. Сумы, 2006. С. 46.
2. Муха О.Я. Категорія тіла в історико-філософській традиції раннього західно-європейського середньовіччя: Дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05. Львів, 2007. С. 22.
3. Гомілко О.Є. Феномен тілесності: Дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.04. К., 2007. С. 73.
4. Валенса Г.А. Філософські проблеми гуманітарних наук (Збірка наукових праць) «Тіло» і «тілесність» у соціально-філософському контексті: термінологічні розвідки. Київ, 2009. 500 с.
5. Медведева Н.С. Проблема співвідношення тілесності та соціальності в людині і суспільстві: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2005. С. 9.
6. Колесник М.В. Телоцентризм в эпоху массовой культуры. Омск, 2010. С. 25.
7. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. Доклад на Римском Конгрессе, прочитанный в Институте психологии Римского Университета 26 и 27 сентября 1953 года. Москва: Гнозис, 1995. 192 с.
8. Івашина О.О. Загальна теорія культури: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. С. 144.
9. Грицанов А.А., Можейко М.А. Телесность. Постмодернизм. Энциклопедия. Минск, 2001. С. 825-826.
10. Розин В.М. Как можно помыслить тело человека, или На пороге антропологической революции. Философские науки. 2006. № 5. С. 40.
11. Горячев В.В. О методологических проблемах исследования телесного сознания школьников. Вестник КГУ им. Н.А.Некрасова. Т. 20. 2014. С. 64-66.
12. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности: собр. соч. в 26 т. / пер. с нем. С.Панкова; научная редакция М.Решетникова и В.Машина. СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2005. Т. 1.
13. Тхостов А.Ш. Психология телесности /А.Ш. Тхостов. Москва: Смысл, 2002. С. 4.
14. Николаева В.В., Арина Г.А. От традиции психосоматики к психологии телесности. Вестник МГУ. Серия14 «Психология». 1996. № 2. С. 8-18.
15. Арина Г.А., Николаева В.В. Психология телесности: методологические принципы и этапы клинко-психологического анализа // Психология телесности между душой и телом / ред.-сост.: В.П.Зинченко, Москва: АСТ, 2005. С. 222-235.
16. Фрейд З. Исследования истерии: собр. соч. в 26 т. / пер. с нем. С.Панкова; научная редакция М.Решетникова и В.Машина. СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2005. Т. 1. С. 20-21.
17. https://psy.su/mod_files/additions_1/fle_file_additions_1_6879.pdf

References transliterated

1. Kosjak V.A. Chelovek i ego telesnost' v raznyh formah kul'tury: opyt filosofskoj interpretacii: Dis. ... d-ra filosof. nauk: 09.00.04. Sumy, 2006. S. 46.
2. Muha O.Ja. Kategorija tila v istoriko-filosofs'kij tradicii rann'ogo zahidno-evropejs'kogo serebn'ovitchja: Dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.05. L'viv, 2007. S. 22.
3. Gomilko O.E. Fenomen tilesnosti: Dis. ... d-ra filosof. nauk: 09.00.04. K., 2007. S. 73.
4. Valensa G.A. Filososf'ki problemi gumanitarnih nauk (Zbirka naukovih prac') «Tilo» i «tilesnist'» u social'no-filosofs'komu konteksti: terminologichni rozvidki. Kiiv, 2009. 500 s.
5. Medvedeva N.S. Problema spivvidnoshennja tilesnosti ta social'nosti v ljudini i suspil'stvi: Avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.03. Kiiv, 2005. S. 9.
6. Kolesnik M.V. Telocentrizm v jepohu massovoj kul'tury. Omsk, 2010. S. 25.
7. Lakan Zh. Funkcija i pole rechi i jazyka v psihoanalize. Doklad na Rimskom Kongresse, pročitannyj v Institute psihologii Rimskogo Universiteta 26 i 27 sentjabrja 1953 goda. Moskva: Gnozis, 1995. 192 s.
8. Ivashina O.O. Zagal'na teorija kul'turi: navch. posib. Kiiv: Vidavnicij dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija», 2008. S. 144.
9. Gricanov A.A., Mozhejko M.A. Telesnost'. Postmodernizm. Jenciklopedija. Minsk, 2001. S. 825-826.
10. Rozin V.M. Kak možhno pomyslit' telo cheloveka, ili Na poroge antropologicheskoi revoljucii. Filosofskie nauki. 2006. №5. S.40.
11. Gorjachev V.V. O metodologicheskijh problemah issledovanija telesnogo soznanija shkol'nikov. Vestnik KGU im. N.A.Nekrasova. T. 20. 2014. S. 64-66.
12. Frejd Z. Oчерки по психологии seksual'nosti: sobr. soch. v 26 t. / per. s nem. S.Pankova; nauchnaja redakcija M.Reshetnikova i V.Mazina. SPb.: Vostochno-Evropejskij Institut Psihoanaliza, 2005. T. 1.
13. Thostov A.Sh. Psihologija telesnosti /A.Sh. Thostov. Moskva: Smysl, 2002. S. 4.
14. Nikolaeva V.V., Arina G.A. Ot tradicii psihosomatiki k psihologii telesnosti. Vestnik MGU. Serija14«Psihologija».1996. №2. S.8-18.

15. Arina G.A., Nikolaeva V.V. Psihologija telesnosti: metodologicheskie principy i jetapy kliniko-psiologicheskogo analiza // Psihologija telesnosti mezhdushoj i telom / red.-sost.: V.P.Zinchenko, T.S.Levi. Moskva: AST, 2005. S. 222-235.
16. Frejd Z. Issledovaniya isterii: sobr. soch. v 26 t. / per. s nem. S.Pankova; nauchnaya redakcija M.Reshetnikova i V.Mazina. SPb.: Vostochno-Evropejskij Institut Psihoanaliza, 2005. T. 1. S. 20-21.
17. https://psy.su/mod_files/additions_1/file_file_additions_1_6879.pdf

УДК 159.923:37.07

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-2-16-10>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ СТИЛІВ УПРАВЛІННЯ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

А.О. Клочко

кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6631-2638>

klochko_alla@ukr.net

Клочко А.О. Емпіричне дослідження особистісних характеристик формування інноваційних стилів управління менеджерів освітніх організацій. У статті проаналізовано особистісні характеристики менеджерів освітніх організацій як чинників розвитку інноваційних стилів управління. До особистісних характеристик віднесено: «екстраверсія (інтроверсія)», «прив'язність (обособленість)», «самоконтроль (імпульсивність)», «емоційна стійкість (емоційна нестійкість)», «експресивність (практичність)». Виділено три типи менеджерів освітніх організацій за емоційним інтелектом: «Емоційно необізнаний», «Контролюючий емоції», «Емоційно чутливий». На основі емпіричного дослідження розглянуто взаємозв'язок між типами менеджерів освітніх організацій за емоційним інтелектом та особистісними характеристиками менеджера відповідно до особливостей розвитку у них традиційних та інноваційних стилів управління. Доведено, що особистісні характеристики менеджерів освіти впливають на розвиток інноваційних стилів управління.

Ключові слова: освітні організації; типи менеджерів освітніх організацій; традиційні та інноваційні стилі; емоційний інтелект, особистісні характеристики.

Klochko A.O. Empirical research of personal characteristics of formation of innovative management styles of managers of educational organizations. The article analyzes the personal characteristics of managers of educational organizations as factors of development of innovative management styles. Personal characteristics include: «extraversion (introversion)», «attachment (isolation)», «self-control (impulsivity)», «emotional stability (emotional instability)», «expressiveness (practicality)». Types of managers of educational organizations according to emotional intelligence are distinguished: «Emotionally unaware», «Controlling emotions», «Emotionally sensitive». Based on empirical research considered interconnection between types of managers of educational organizations on emotional intelligence and personal characteristics of the manager in accordance with the features of their development of traditional and innovative management styles. It is proved that the personal characteristics of education managers influence on the development of innovative management styles. The analysis gives grounds for determining that the stronger the desire of the education manager to communicate, overcoming contradictions, the desire to live in harmony with society, communicating with people, the greater the ability to generate new non-standard ideas, express a wide variety of ideas and development of innovative management styles. The manager's increased ability to manage his or her emotions weakens the desire to generate new non-standard ideas and express a wide variety of ideas. Depending on the way, how the education manager expresses his feelings and emotions, will be depending the level of development of innovative management styles and generating of new ideas. The data obtained can be used to develop innovative management styles for education managers.

Key words: educational organizations; types of educational institution heads; traditional and innovative educational organization management styles; emotional intelligence; personal characteristics.

Постановка проблеми. Упровадження концепції Нової української школи висуває підвищені вимоги до менеджерів освітніх організацій, їх рівня підготовки й особистих якостей, вимагає сутнісних змін у соціально-психологічному портреті сучасного менеджера освіти. Успішна реалізація менеджерами освіти своїх професійних функцій передбачає вираженість у них відповідних особистісних якостей, які впливають на розвиток інноваційних стилів управління. Тому на сьогодні